

Nataša Polovina*
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

UDK 821.163.41.09"12"27-36:939 Sava, Sveti
DOI: 10.19090/gff.2018.1.503-515

SAVA NEMANJIĆ O SEBI. JEDAN PRIMER OBLIKOVANJA AUTOBIOGRAFSKOG DISKURSA U SRPSKOJ SREDNJOVEKOVNOJ KNJIŽEVNOSTI**

Autobiografski fragmenti prisutni su u mnogim, žanrovski raznovrsnim delima srpskog srednjeg veka: poveljama, zapisima, poslanicama, žitijima. Jedan od najzanimljivijih primera autobiografskog kazivanja u srpskoj srednjovekovnoj književnosti nalazimo u *Žitiju gospodina Simeona* Save Nemanjića, u kojem Sava o sebi piše kombinujući pripovedanje u prvom i u trećem licu jednine. U radu se analiziraju različiti načini oblikovanja autobiografskog diskursa i njihova moguća funkcija u tekstu *Žitija*, a odlike Savinog autobiografskog kazivanja sagledavaju se u kontekstu dosadašnjih izučavanja srednjovekovne autobiografske tradicije.

Ključne reči: autobiografski diskurs, biografija, hagiografija, ispovest, model.

Kao jedna od osnovnih poetičkih odlika srednjovekovne književnosti najčešće se ističe tzv. negativan odnos prema autorstvu: srednjovekovni autor, naime, sebe nije smatrao istinskim, konačnim tvorcem teksta, već samo medijumom; on je bio tek „pisar božanskih reči koje mu dolaze odozgo” (Bogdanović, 1980: 39). Iz srednjovekovne filozofije stvaranja i sveukupnog odnosa prema knjizi proizašlo je brisanje granice između pisanja i prepisivanja, pisca i pisara, književnosti i pismenosti. Svoje autorstvo srednjovekovni pisac priznavao je samo u pogreškama, skrivajući se iza formula skromnosti i preuveličane suzdržanosti (Marinković, 1996: 248), dok je sve ono što je istinito, lepo i dobro pripisivao dejstvu Svetog duha (Bogdanović, 1980: 39). U srednjovekovnoj književnosti nema „individualizovanog književnog izraza”, koji bi se zasnivao na posebnosti i originalnosti; umesto toga, u literaturi se formira

* natasapolovina@ff.uns.ac.rs

** Rad je nastao kao rezultat istraživanja na projektu Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije *Aspekti identiteta i njihovo oblikovanje u srpskoj književnosti* (178005), pod rukovodstvom prof. dr Gorane Raičević.

„sistem opšteg, zajedničkog i univerzalnog izraza”, koji se najjasnije ogleda u opštim mestima i književnoj etikeciji (Bogdanović, 1980: 62).

Upravo ovim argumentima objašnjava se činjenica da o mnogim srpskim srednjovekovnim piscima danas ne znamo gotovo ništa, pa čak ni njihova imena, iako su neki od njih ispisali najlepše, antologijske stranice stare srpske književnosti. Lako je, čini se, objasniti zašto pojedini srednjovekovni pisci nisu potpisivali svoja dela, niti ostavljali bilo kakve podatke o sebi. Ali, šta je sa onim piscima koji ne samo da su svoja dela potpisali već su – suprotno svim „zakonitostima” i „pravilima” umetničkog stvaranja u srednjem veku – ostavili u tekstu i neku belešku o sebi? Drugim rečima, kako objasniti ipak ne toliko retku praksu autobiografskog kazivanja u srednjem veku?¹

Ako i nije bio suočen s imperativom originalnosti, srednjovekovni pisac se sučeljavao sa zahtevima žanra na koje je morao odgovoriti. Lihačov smatra da „fizionomija” autora zavisi upravo od žanra u kojem piše, jer se pozicija srednjovekovnog pisca razlikovala od žanra do žanra. Tako je piščevo „osećanje autorstva” na jedan način bivalo oblikovano u poslanici, a na sasvim drugi način u povesti (Lihačov, 1972: 68). Štaviše, pojedini žanrovi srednjovekovne književnosti samom svojom „shemom”, „formularom” ili, pak, funkcijom predviđali su da autor kaže nešto o sebi (u srpskoj književnosti najkarakterističniji primer bio bi žanr povelje), ili barem da se potpiše (u poslanici, recimo).

Autobiografski fragmenti javljaju se u delima mnogih srpskih srednjovekovnih pisaca, i mogu se pratiti – smatra Nikola Radojčić – još od *Barskog rodoslova*, u različitim žanrovima: žitijima, poveljama, zapisima, poslanicama i dr. (Radojčić, 1960: 161). Zanimljivo je da su neka dela srednjovekovne književnosti u kojima je pisac ostavio belešku o sebi (na primer, *Osnivačka hilendarska povelja* Simeona Nemanje, *Hilendarska povelja* Stefana

¹ O problemu srednjovekovne autobiografije postoji obimna literatura, koju ovom prilikom nećemo navoditi. Za pregled najznačajnijih studija o ovom problemu videti: Zlatar, 2000. Pregled literature o autobiografskim fragmentima u srpskoj srednjovekovnoj književnosti videti u: Polovina, 2017. Pitanjem postojanja, odnosno nepostojanja autobiografije u srednjem veku bavio se veliki broj teoretičara i istoričara književnosti. Svi su oni prevashodno pokušavali da pronađu način da moderne pojmove kao što su *individualnost*, *identitet*, *sopstvo* sagledaju u kontekstu srednjovekovne književnosti i kulture. Iako su podeljena mišljenja o tome da li se može govoriti o autobiografiji u srednjem veku, većina izučavalaca slaže se u oceni da se u srednjovekovnoj književnosti ipak mogu pratiti „autobiografski impulsi”, autobiografski fragmenti u žanrovski različitim tekstovima, te na tim primerima analizirati razvoj i funkcija autobiografskog diskursa.

Prvovenčanog, Jefimijina *Pohvala knezu Lazaru* itd.) u nauci, skoro dosledno, određivana kao autobiografska, a ponekad čak i kao prave autobiografije (Marinković, 2007; Osolnik, 1998: 27–31).

Jedan od najzanimljivijih primera autobiografskog kazivanja u srpskoj srednjovekovnoj književnosti nalazimo u *Žitiju gospodina Simeona* Save Nemanjića. Ovo delo, koje se smatra prvim (mada ne i „pravim“, svetiteljskim) žitijem u srpskoj književnosti, nalazi se u okviru *Studeničkog tipika*, koji je Sava sastavio 1207/1208. godine. Kako Sava Simeona nigde u tekstu ne naziva svetim, i budući da ne piše o čitavom Simeonovom životu (već samo o njegovoj abdikaciji i o bolovanju i smrti), u literaturi se uglavnom ustalilo određenje ovog dela kao ktitorskog žitija, „svedenog obima i podređenog okvirima šire celine čiji je deo“, koje nema „tipičnu kompoziciju vizantijske hagiografije“ (Špadijer, 2014: 24). S obzirom na to da se nalazi u sastavu tipika, funkcija ktitorskog žitija bila bi da monaškoj zajednici ponudi obrazac uzornog života, koji treba slediti.

No, ima i drugačijih tumačenja žanrovske prirode *Žitija gospodina Simeona*. Pišući o žanrovskoj neodređenosti ovoga dela, Milan Kašanin *Žitije gospodina Simeona* naziva pripovetkom, dovodeći žanrovsku problematiku u vezu s idejom o Savi Nemanjiću kao „začetniku autobiografskih beležaka“ (Kašanin, 2002: 110–112). Prema Kašaninovom mišljenju, *Žitije gospodina Simeona* je Savin životopis skoro isto onoliko koliko je i Nemanjin: pisano u prvom licu, ono ima „izrazito memoarski i autobiografski karakter“. Upravo stoga što izlazi iz okvira uobičajenih srednjovekovnih hagiografskih modela, ovo žitije ima „karakter uspomena i intimnih svedočenja“. Pišući o ocu, Sava sebe „drži u drugom planu“, a o sebi piše samo da bi pokazao koliko voli oca (Kašanin, 2002: 114).

Zanimljivu žanrovsku analizu *Žitija gospodina Simeona* ponudila je Radmila Marinković, sagledavši žanrovski problem u kontekstu geneze ovoga dela. Prema ovoj autorki, *Žitije gospodina Simeona* nije nastalo odjednom, već u etapama. Najstariji sloj *Žitija* bio bi, po njenom mišljenju, onaj u kojem Sava piše o Simeonovom bolovanju i smrti, a koji je mogao nastati već 1199. godine u Hilandaru, neposredno nakon Simeonove smrti (Marinković, 2007: 88). Ovakvo tumačenje zasniva se na pretpostavci da je Sava beležio događaje kako bi braći, u vidu poslanice, poslao „izveštaj“ o bolovanju i smrti njihovog oca. Taj „autobiografski pisan *Izveštaj o Nemanjinoj smrti*“, koji Sava nosi u svoje delo, Radmila Marinković doživela je kao „pričanje sveže, dirljivo bolno, neposredno, ne po kasnijim prisećanjima“, kao „pričanje očevica“ (Marinković, 2007: 112).

Upravo ovaj deo *Žitija*, u kojem je Sava, kao u svojevrsnom dnevniku (Marinković, 1996: 247), zabeležio detalje o poslednjim danima Simeonovog

ovozemaljskog života, obično se izdvaja kao reprezentativan primer autobiografskog kazivanja u srpskoj srednjovekovnoj književnosti. Zaista, ovaj deo *Žitija* bez sumnje je ličan i neposredan. Pišući u prvom licu jednine, Sava sebe otkriva kao učesnika i očevica događaja, nekoga ko je iz blizine posmatrao sve što se dešavalo. Ipak, u *Žitiju gospodina Simeona* Sava nije samo privržen i brižan sin svoga oca, niti samo monah koji s divljenjem gleda na podvig Simeona Nemanje i njegovo opraštanje od života i sveta. Konačno, kada piše o sebi, Sava ne koristi samo prvo lice jednine.

Autobiografski diskurs u *Žitiju gospodina Simeona* oblikuje se, dakle, na različite načine i prema različitim modelima, ostavljajući nam dovoljno prostora da se zapitamo:

Šta Sava Nemanjić zaista kazuje o sebi u *Žitiju gospodina Simeona*? *Kako* piše o sebi: da li samo u maniru izveštačene skromnosti, kao o „grešnom” i „nedostojnom”, ili, pak, svoj život smatra vrednim pripovedanja? *Zašto* pominje sebe, u kom kontekstu, i kakvu funkciju ima njegovo autobiografsko kazivanje? *Kako* Sava piše o sebi pišući o svom ocu, ili kako piše o svom ocu pišući o sebi?

U *Žitiju gospodina Simeona* Sava o sebi prvi put govori kada obrazlaže razloge Simeonovog napuštanja Studenice i odlaska na Svetu Goru. Treba naglasiti da ovom delu Savinog *Žitija gospodina Simeona* odgovaraju određeni delovi *Hilandarske povelje* Stefana Prvovenčanog, gde se kao glavni razlog Simeonovog odlaska na Svetu Goru ističe njegova želja da pronađe sina Savu. U svetlu novog datiranja *Hilandarske povelje*, koje je predložio Đorđe Bubalo (2010), a prema kojem je povelja Stefana Prvovenčanog mogla biti sastavljena *nakon* Savinog *Žitija gospodina Simeona* (a ne nekoliko godina ranije, kako se dugo smatralo), posmatramo odnos ovih dvaju tekstova srpske srednjovekovne književnosti, prihvatajući mogućnost da je Stefan Prvovenčani za uzor mogao imati Savin tekst, a ne obrnuto (Špadijer, 2015). U Savinom kazivanju o sebi prepoznajemo, donekle, manir „afektirane skromnosti”² (Špadijer, 2014: 24), iza kojeg se, ipak, naslućuje suptilan autobiografski postupak. U nastojanju da minimizira svoju ulogu u Simeonovoj odluci, Sava najpre kaže da je glavni razlog Nemanjinog odlaska na

² Poreklo toposa afektirane skromnosti Kurcijus vidi u antičkoj besedi, gde je skromnim nastupanjem besednik nastojao da pridobije pažnju i potčinjenost slušalaca. U srednjovekovnoj književnosti, međutim, ovaj topos se, pod uticajem autoriteta Biblije, kombinuje sa formulama samounižavanja koje potiču iz Starog zaveta (Kurcijus, 1996: 141–143).

Svetu Goru samo sveto mesto: „Jer prvo zažele izići radi svetoga mesta, a drugo ću vam ukratko kazati”. To „drugo” je, ispostaviće se, ono glavno:

Ovaj blaženi gospodin naš Simeon imadaše tri sina. Jedan najmlađi – ne mogu ga nazvati sinom, već robom – koga ljubljase iznad svih, a i ovaj mu neodstupno rabotaše. Jer ovaj kao mlađi među svojom braćom i najmlađi, i, prosto reći, videvši nemoć svoje prirode i umnoženje grehova svojih, učini kao i bludni sin, ostavivši dobroga oca i gospodina, i blaženu mater gospođu svoju, i blagorodnu, neću kazati braću, već gospodare svoje, i obnaži sve bezumljem svojim. I otidoh u tuđu stranu daleko, hraneći se sa svinjama, i ne nasićavaše se njihove hrane, mrtav bi i ne ožive, izgubljen beše i ne nađe se. Jer radi ovoga blaženi otac gospodin Simeon zažele ići u Svetu Goru, da kao pastir dobri potraži odbeglo jagnje, i da ga uzevši na rame prinese ka Ocu svome i ka svojoj volji, i da od Boga dobije nagradu radi ustranjenja od svojih, da ispuni drugu želju srca svoga i da nađe ljubljeno i zabludelo jagnje svoje (Sveti Sava, 1986: 107).

Navedeni odlomak ilustruje dva osnovna modela autobiografskog diskursa koji figuriraju u srednjem veku: hagiografski i ispovedni (Zlatar, 2000: 200), što je u Savinoj autobiografskoj belešci najuočljivije u „kolebanju” između trećeg i prvog lica jednine. Promena pripovedne situacije, ponegde viđena kao Savino skrivanje „iza bezimena trećeg lica” (Sveti Sava, 1986: 180), iako više puta isticana kao specifičnost Savinog stila (Marinković, 1996: 259), nije ni slučajna ni proizvoljna, kao što se pojedinim tumačima znalo učiniti (v. Marinković, 2007: 107). Savino identifikovanje s bludnim sinom, koje predstavlja suštinu njegovog pripovedanja o vlastitom životu, „uokvireno” je svojevrstnim afirmativnim iskazom o sebi u trećem licu jednine, i upravo se u tome očitavaju ujednačeni uticaji ispovedne i biografske tradicije na oblikovanje autobiografskog iskaza.

Zaključci o srednjovekovnoj autobiografiji do kojih je Andrea Zlatar došla analizirajući autobiografsku književnost srednjovekovnog Zapada ispostavljaju se, očigledno, kao važeći i za srpsku srednjovekovnu književnost. Na primeru navedenog autobiografskog fragmenta može se lako pokazati kako pripovedanje u prvom licu „dobro podnosi konfesionalni sadržaj i pokajničku retoriku”, ali da nije prikladno za apologetski tekst ili za afirmativno pisanje o sebi (Zlatar, 2000: 114). Kada piše o sebi kao o omiljenom sinu svoga oca, koji je, pokazaće se kasnije, glavni razlog Simeonovog odlaska na Svetu Goru, Sava to čini u trećem licu jednine, da bi u prvo lice prešao tek kada se identifikuje s bludnim sinom. Tek kada se, dakle, poistoveti s grešnikom, poetički mu je dozvoljeno da kaže „ja”. Sava, bez sumnje, poima svoj život kao vredan pripovedanja, ali mu „poetički” nije dopušteno da „njegova malenkost” pripoveda o „njegovoj veličini”, što je postupak kojem su pribegavali mnogi srednjovekovni književnici (Zlatar, 2000: 114).

S druge strane, u navedenom odlomku možemo nazreti siluetu srednjovekovnog čoveka-ispovednika, grešnika koji se ne osvrće unazad da bi potvrdio svoj život, već da bi ga negirao (Zlatar, 2000: 19). Dok moderne teorije autobiografije tvrde da pripovedanjem subjekt samog sebe konstituiše konstituišući vlastitu prošlost, „srednjovekovna ispovijest ide drugim putem: grešnik koji je postao vernik otuđuje se od vlastite prošlosti, jer on ne želi da bude po tome *ko* i *kakav* je bio, već po tome što se odriče onoga što je bio” (Zlatar, 2000: 18–19).

Savino identifikovanje s bludnim sinom može se, s druge strane, tumačiti i kao postupak kojim pisac osvetljava svog glavnog junaka. Jer, smisao parabole o bludnom sinu koncentriše se oko figure oca: otac je taj koji prašta, koji ide u susret sinu i u čijim se neočekivanim postupcima ogleda priroda božanske praštajuće ljubavi i prihvatanja (Forbes, 2000: 138, 145). Priča o bludnom sinu je priča o kompleksnosti međuljudskih odnosa. U njoj se ne pripoveda samo o odlasku, već i o ponovnom susretu, o činu pokajanja zabludelog sina, pokajanja koje ne podrazumeva dramatičnu molbu za oprostaj, već jednostavno prihvatanje činjenice da je – pronađen (Forbes, 2000: 136).

Međutim, ovo nije jedini put da Sava u *Žitiju gospodina Simeona* o sebi govori u prenesenom značenju. U nastavku teksta Sava piše o Simeonovom dolasku na Svetu Goru, koja je ovde predstavljena alegorijski, kao rajski pejzaž:

I stiže na livadu mira, među drveta krasna uzrastom i plodovima, na kojima poju slatke ptice, gde slušavši i požive mirnim i nemetežnim i bogougodnim životom, ukorenivši se dobro u pravoj veri i svetlo sijajući, stojaše kao divno drvo u dobrom pristaništu, to jest Svetoj Gori. A posred ove nađe nekoga željenoga monaha kao slatkoglasnu pticu i pustinoljubnu grlicu, milu utehu hristoljubivu starcu, i nekada od njega othranjeno jagnje, izdanak od ploda njegovog i cvet od korena njegovog, a tu je i dobri miris. Jer, vaistinu, zažele i počinu na livadi krasnoj, na kojoj pojaše ptica menjajući glasove, i nasićivaše se sa pet premudrih čula: gledanjem, slušanjem, mirisom, glasanjem i dodiranjem ptice. Jer izide iz otačastva svoga na onu svetu livadu, to jest u Svetu Goru, i nađe nekadašnji manastir, to jest Mileje... I drugi veći podvig uze i potruđi starost svoju, i mene, ako i nedostojna, koga je imao kod sebe gde mu rabota (Sveti Sava, 1986: 108–109).

O alegorijskoj slici raja u srpskoj srednjovekovnoj književnosti pisano je u više navrata.³ Međutim, ova alegorijska slika nije značajna samo s aspekta

³ Alegorijsku sliku raja kojom se Sveta Gora predstavlja kao rajska livada nalazimo i u *Hilandarskoj povelji* Stefana Prvovenčanog. O rajskom pejzažu (*locus amoenus*) u kontekstu novog mogućnog datiranja ovih dvaju tekstova, kao i o njegovom literarnom

književne topike i odnosa srednjovekovnih književnika prema antičkim uzorima. U Savinom *Žitiju gospodina Simeona* rajski pejzaž je i mesto susreta oca i sina, njihovog ponovnog sjedinjenja. Sava o sebi govori kao o „nekom željenom monahu” kog je Simeon pronašao na Svetoj Gori, „slatkoglasnoj ptici” i „pustinoljubnoj grlici”, ali i „nekada od njega [Simeona, prim. aut.] othranjenom jagnjetu”. Upravo se ovom poslednjom metaforom uspostavlja relacija prema prethodnom autobiografskom fragmentu: ljubljeno i zabludelo jagnje sada je pronađeno, i to ne bilo gde, već na „livadi mira”. Kao i u prethodnom autobiografskom fragmentu, prelazak iz trećeg u prvo lice jednine prate formule skromnosti i grešnosti.

Pokušavajući da pronađu narativne strategije i tehnike oblikovanja autobiografskog diskursa, srednjovekovni autori su često posezali za metaforom i alegorijom, uopšte za figurama prenesenog značenja. Kao ni biografsko, ni autobiografsko kazivanje u srednjem veku nije imalo za cilj da nečiji život jednostavno ispriča, već i da ga interpretira. U tom smislu, alegorija i metafora mogle su na najbolji način povezati ono što je pojedinačno i lično s opštim, društvenim vrednostima i očekivanjima (Coiner, 1989: IV–V).

Kašaninova opaska da Sava Nemanjić piše o sebi samo zato da bi, u stvari, pisao o ocu tačna je utoliko što se u *Žitiju gospodina Simeona* način sagledavanja sebe i drugoga u osnovi podudaraju. Ova „izjednačenost” autobiografskog i biografskog principa vidljiva je u mnogim delima srednjovekovne književnosti i proizilazi iz suštinski iste funkcije autobiografskih i biografskih tekstova: njihova svrha jeste da odvrate smrtnike od greha (Zlatar, 2000: 70). Biografski i autobiografski pristup životu su, u srednjovekovnoj književnosti, u načelu izjednačeni, usled nerazlikovanja „metode” spoznavanja sebe i spoznavanja drugoga, što naposljetku rezultira čestim „pozajmljivanjem” biografskih pripovednih obrazaca u autobiografskim tekstovima (Zlatar, 2000: 83, 87).

Drugim rečima, autobiografski tekstovi kao da „posuđuju” modele već postojećih žanrova – biografije, hagiografije, ispovesti, hronike itd. – tj. integrišu u sebe narativne strategije koje postoje u drugim žanrovima; tako se od hagiografije preuzimaju tematski poredak, elementi fantastike (vizije, čuda) i egzemplarnost kao svrha, od hronike – model vremenskog praćenja događaja, a od ispovesti – izlaganje u prvom licu i neposredna dijaloška relacija (Zlatar, 2000: 143). Zato se osnovne

poreklu u prvim tekstovima srpske književnosti, s pregledom starije literature, pisala je Irena Špadijer (2015).

narativne strategije autobiografskog diskursa često razlikuju od teksta do teksta, u zavisnosti od toga na koje se načine kombinuju (Zlatar, 2000: 144).

Ponekad se, međutim, različiti modeli autobiografskog diskursa mogu pronaći unutar jednog teksta. Savino *Žitije gospodina Simeona* upravo je jedan od primera kombinovanja različitih narativnih strategija, što u izvesnom smislu ostavlja utisak nesrazmernosti i neuravnoteženosti. U prvom delu *Žitija*, koji se odnosi na Nemanjino napuštanje vlasti, zamonašenje i odlazak na Svetu Goru, Sava o sebi govori u trećem i u prvom licu jednine, i to smenjivanje dveju pripovednih situacija jeste najuočljivija odlika njegovog autobiografskog kazivanja. U drugom delu *Žitija*, međutim, gde se tematizuju Simeonova bolest i smrt, Sava o sebi piše isključivo u prvom licu. Ova „nesrazmernost” u načinu oblikovanja autobiografskog diskursa donekle se podudara sa žanrovskim razlikama između prvog i drugog dela *Žitija*, o kojima je pisala Radmila Marinković. Ukoliko zaista postoji, žanrovska neujednačenost prvog i drugog dela *Žitija gospodina Simeona* nedvosmisleno upućuje i na različite funkcije ovih celina, jer srednjovekovni tekst uvek ima određenu nameru i cilj koji želi da postigne (Marinković, 1996: 240–241), pa samim tim i na funkciju Savinog autobiografskog iskaza.

Radmila Marinković ističe kako u srednjovekovnoj književnosti „autobiografičnost nije sama sebi cilj, već je u funkciji potvrde za autentičnost iskazanog”, što bi značilo da je Savino kazivanje o sebi, zapravo, neka vrsta garancije da se sve odigralo zaista onako kako je opisano (Marinković, 1996: 241). Ipak, čak i ako bi se ovo stanovište moglo (uz izvesnu rezervu) primeniti na deo *Žitija* u kojem Sava piše o poslednjim danima svoga oca, ono svakako ne može biti objašnjenje za Savino alegorijsko predstavljanje vlastitog života. Iako srednjovekovni pisac svoj život, u principu, nije smatrao dostojnim opisivanja, on ga je ipak smatrao smislenim na jednom „višem nivou”. Čak i kada je osnovna intencija srednjovekovnog autora bila da istakne kako njegov pređašnji život nije bio valjan, kako je imao lažni smisao, on je svestan da, u kontekstu božanske promisli, taj život ima svoj simbolički značaj. Parabola o bludnom sinu i alegorijska slika raja Savi su svakako mogle poslužiti kao način da istakne simboličko viđenje svog života.

Davanje smisla vlastitom životu u srednjovekovnoj književnosti odvijalo se, dakle, putem njegovog simboličkog ili alegorijskog predstavljanja, pri čemu je pisac svoj život video kao analogiju jednog tuđeg života, ali ne bilo čijeg, već egzemplarnog tuđeg života (Zlatar, 2000: 70). Funkcija autobiografskog iskaza nije, dakle, bila u tome da pisac izrazi „sebe”, već da deluje na drugoga. Samopotvrđivanje, naročito ono koje se oblikovalo u prenesenom značenju, imalo

je, prema tome, didaktičku funkciju; ono je prikazivalo život koji treba razumeti u simboličkom ili alegorijskom smislu (Zlatar, 2000: 142), a jedino takav život može predstavljati model za podražavanje.⁴

Upravo su autobiografski impulsi poput ovih Savinih u *Žitiju gospodina Simeona* bili čest povod za razmišljanje o tome nije li baš pozni srednji vek otkrio individualnost u današnjem smislu reči.⁵ Jedna od osnovnih dilema srednjovekovnih pisaca bila je – kako priču o životu drugoga pretvoriti u priču o sebi (Rubenstein, 2005: 27), ali možda još i više – kako priču o vlastitom životu ispričati kao priču o životu drugoga. Ako je egzemplarnost osnovna svrha *Žitija gospodina Simeona*, onda upravo u tom kontekstu treba razmišljati o funkciji Savinog kazivanja o sebi. Biti dobar vernik znači, između ostalog, biti čovek koji napušta „starog sebe” da bi postao „novi ja”, postajući, u toku tog procesa, model pristupačan drugima. Učiti nekoga kroz primer nije značilo samo pripovedati mu o nečijem uzornom životu, već prevashodno učiniti sebe vidljivim primerom za druge, kako bi i ti drugi mogli preoblikovati vlastite živote i saobraziti ih modelu (Bynum, 1982: 97).

Pišući o sebi u trećem licu, kao o „bludnom sinu”, „nekome željenom monahu”, „slatkoglasnoj ptici” ili „zabludalom jagnjetu”, Sava Nemanjić, na neki način, uopštava priču o vlastitom životu. On o sebi piše kao o tipu, a ne kao o individui, ali upravo to mu omogućava da sebe na neki način definiše i naglasi važnost svoje životne priče (Bynum, 1982: 96). Autobiografsko kazivanje u prvom delu *Žitija* ima za cilj da ponudi obrazac, model ponašanja, i to posredstvom istog

⁴ Ne treba zaboraviti da se Savino *Žitije gospodina Simeona* nalazi u okviru tipika i da je, stoga, namenjeno studeničkim monasima, koji su – kao i svi drugi monasi, uostalom – izabrali da podražavaju Hrista. Iako se podražavanje Hrista odvija na nivou univerzalnog, a ne pojedinačnog (jer monah Hrista ne oponaša u onome što je kod Hrista jedinstveno i posebno, već u onome što je opšte) (Bynum, 1982: 89), bratstvo jednog manastira se, kao monaška zajednica, ipak „ujedinjuje” oko jednog, pojedinačnog modela, obrasca ponašanja. Preciznije, monah koji želi da bude prihvaćen u određenoj monaškoj zajednici najpre mora prihvatiti model kojem će se saobraziti.

⁵ Većina autora smatra da do „otkrića individualnosti” dolazi u 12. veku, što se objašnjava nizom međusobno povezanih pojava: dolazi do reformisanja monaštva i diferencijacije različitih monaških redova, raste svest o mogućnostima izbora, pa samim tim dolazi i do preporoda u pisanju o sebi (Bynum, 1982: 88, 107; Zak, 2011: 491), opada produkcija hagiografskih, a raste produkcija autobiografskih tekstova (Zlatar, 2000: 70), biografije postaju ličnije i ambicioznije, a pisci otkrivaju nove načine na koje se može misliti i pisati o sebi (Rubenstein, 2005: 22, 30).

mehanizma kojim se, kroz biografsko kazivanje, Simeonov život ističe kao egzemplaran.

S promenom pripovedne situacije u drugom delu *Žitija*, gde Sava o sebi piše samo u prvom licu, pomeraju se, donekle, i granice žanra. Savin oproštaj od oca, ispričan iz ugla svedoka i učesnika događaja, poprma odlike ispovednog modela: pokajničku retoriku (Sava neprestano ističe svoju grešnost i poniznost: „I tu odmah blaženi starac gospodin Simeon pozva mene nedostojnoga i u svakom pogledu umanjenoga [...] I podigavši ruke svoje blaženi, položi ih na vrat moj grešni [...]” itd. – Sveti Sava, 1986: 110) i direktni dijaloški odnos.

Opis Simeonovog opraštanja od ovozemaljskog života i Savina potreba da sebe pozicionira u tekstu (koju neki autori nazivaju „autobiografskom žudnjom” – Rubenstein, 2005: 27) ponovo podsećaju na neophodnost sagledavanja autobiografskog teksta u odnosu prema biografskom. Ako razumevanje autobiografskog teksta počinje odgovorom na pitanje: „Kako pisac vidi sebe i vlastiti život?”, moramo se zapitati i kakav je uopšte odnos prema životu mogao imati čovek koji je živeo u „epohi makabristike”, kada je pred njim stajao jedan jedini zahtev – „sećaj se smrti”. Čovek srednjega veka trenutak smrti doživljavao je kao kondenzaciju čitavog života. Zaboraviti na smrt značilo je zaboraviti na sebe (Moren, 1981: 58).

Bivajući svedokom Simeonove smrti, Sava je imao priliku da vidi kako njegov otac „ispusti svoj prebožastveni duh i usnu u Gospodu” (Sveti Sava, 1986: 114). On zahvaljuje Bogu što je mogao da vidi „ovakav kraj ovoga prepodobnoga muža” (Sveti Sava, 1986: 114), sam trenutak smrti, kao tačku u kojoj se jedino može videti posebnost pojedinačnog života i pojedinačne ličnosti (Arijes, 1989). Istovremeno, trenutak Simeonove smrti za Savu je i trenutak u kojem on postaje svestan posebnosti vlastitog života, svestan da je privilegovan mogućnošću da gleda „na ovom blaženom starcu takova neiskazana Božja providenja” (Sveti Sava, 1986: 113). Iako se, dakako, u ovom kontekstu ne može govoriti o samostalnom postojanju pojedinačnih individualnosti, u Savinom kazivanju o sebi u sceni Simeonove smrti moguće je prepoznati svojevrsno „stanje individualiziranosti”, o kojem piše Andrea Zlatar (2000: 12): Sava i Simeon ovde nisu više samo sin i otac, već dva „tipa osobnosti” – Simeon je model, a Sava je onaj pred kojim je model. On ne pronalazi sebe tako što napušta i odbacuje postojeće obrasce za ugledanje, već, naprotiv, otkriva sebe kroz otkrivanje i usvajanje novih modela i uzora.

Bilo da o sebi piše u prvom ili u trećem licu, i bilo da događaje iz vlastitog života beleži kao savesni hroničar ili ih predstavlja alegorijski, Sava Nemanjić autobiografskim kazivanjem svedoči da je pozicija neuhvatljivog „srednjovekovnog

sopstva” negde između Boga, tj. Hrista, čiji se primer svesno sledi, i nekog „bivšeg ja”, grešnika, od kojeg se svesno beži. Taj široki raspon između ovih dvaju suprotstavljenih principa obezbedio je širok spektar mogućnosti za oblikovanje autobiografskog diskursa u srednjovekovnoj književnosti. U priznavanju i prihvatanju te raznovrsnosti jeste budućnost izučavanja srpskih srednjovekovnih autobiografskih tekstova, ali i budućnost sagledavanja srpske srednjovekovne književnosti u evropskim okvirima.

Nataša Polovina

SAVA NEMANJIC ABOUT HIMSELF. AN EXAMPLE OF DESIGN OF
AUTOBIOGRAPHICAL DISCOURSE IN SERBIAN MEDIEVAL LITERATURE

Summary

The autobiographical discourse in Sava Nemanjić's *The Life of Simeon Nemanja* is shaped in different ways and according to different models, which raises the question: What does Sava Nemanjić really say about himself in *The Life of Simeon Nemanja*? Why does he mention himself, in what context, and what is the purpose of his autobiographical statement? Sava's autobiographical statement illustrates two basic models of autobiographical discourse that existed in the Middle Ages: the hagiographic and the confessional. The latter is most noticeable in Sava's autobiographical note in the „wobble” between the third and the first person singular. This equilibrium of the autobiographical and biographical principle is evident in *The Life of Simeon Nemanja*, and it stems from what is essentially the same function of autobiographical and biographical texts: to deter mortals from sin. In medieval literature, the biographical and autobiographical approach to a life history is, in principle, balanced by the non-differentiation of the method of how people become acquainted with themselves and with each other, which ultimately results in frequent borrowing of biographical narrative patterns in autobiographical texts. The function of the autobiographical statement in *The Life of Simeon Nemanja* was not the fact that the writer expresses „oneself,” but acts on the other to influence on a reader. The self-confirmation, in particular, was formed in a meaningful sense, and therefore had a didactic function. It depicted a life that should be understood symbolically or allegorically, and only such a life can be a model for simulation.

Key words: autobiographical discourse, hagiography, biography, confession, model.

LITERATURA

- Arijes, F. (1989). *Eseji o istoriji smrti na Zapadu*. Beograd: Rad.
- Bogdanović, D. (1980). *Istorija stare srpske književnosti*. Beograd: Srpska književna zadruga (štampano ćirilicom).
- Bubalo, Đ. (2010). Kada je veliki župan Stefan Nemanjić izdao povelju manastiru Hilandararu? *Stari srpski arhiv*, 9, 233–241.
- Bynum, C. W. (1982). *Jesus as Mother: Studies in the Spirituality of the High Middle Ages*. Berkeley: University of California Press.
- Coiner, N. L. (1989). *The Figure in the Margins: Literary Autobiography in the Middle Ages*. Stanford University: A dissertation submitted to the Department of comparative literature and the committee on graduate studies of Stanford University.
- Forbes, G. (2000). *The God of Old. The Role of the Lukan Parables in the Purpose of Luke's Gospel*. London: A&C Black.
- Kašanin, M. (2002). *Srpska književnost u srednjem veku*. Beograd: Zavod za udžbenike (štampano ćirilicom).
- Kurcijus, E. R. (1996). *Evropska književnost i latinski srednji vek*. Beograd: Srpska književna zadruga (štampano ćirilicom).
- Lihačov, D. S. (1972). *Poetika stare ruske književnosti*. Beograd: Srpska književna zadruga (štampano ćirilicom).
- Marinković, R. (1996). Pogovor. U: Marinković, R. (1996). *Pisah i potpisah. Autobiografske izjave srednjeg veka*. Beograd: Nolit, 239–252. (štampano ćirilicom)
- Marinković, R. (2007). *Svetorodna gospoda srpska*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije. (štampano ćirilicom)
- Moren, E. (1981). *Čovek i smrt*. Beograd: BIGZ.
- Osolnik, V. (1998). Tri pisca i tri zapisa autobiografskih pojedinosti u srpskoj srednjovekovnoj književnosti. *Srpska autobiografska književnost. Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 27/1, 27–31. (štampano ćirilicom)
- Polovina, N. (2017). *Pisah i potpisah* Radmile Marinković u svetlu izučavanja srednjovekovne autobiografske književnosti. *Godišnjak Katedre za srpsku književnost sa južnoslovenskim književnostima*, 12, 63–74. (štampano ćirilicom)
- Radojčić, N. (1960). Reč cara Stefana Dušana uz njegov Zakonik. U: Ostrogorski, G. (ured.) (1960) *Zakonik cara Stefana Dušana 1349. i 1354.*: Beograd: Naučno delo. 148–162. (štampano ćirilicom)

- Rubenstein, J. (2005). *Biography and Autobiography in the Middle Ages*. U: Partner, N. (ed.) (2005). *Writing Medieval History*. Bloomsbury USA.
- Sveti Sava (1986). *Sabrani spisi*. Beograd: Prosveta, Srpska književna zadruga (štampano ćirilicom).
- Špadijer, I. (2014). *Svetogorska baština*. Beograd: Čigoja (štampano ćirilicom).
- Špadijer, I. (2015). Alegorija raja kod Svetog Save i Stefana Prvovenčanog. U: Miljković, B. (ured.) *Zbornik u čast Mirjane Živojinović*, knj. 1. Beograd: Vizantološki institut SANU. 113–126. (štampano ćirilicom)
- Zak, G. (2011). Modes of Self-Writing from Antiquity to the Later Middle Ages. U: Hexter, R. J. (ed.) (2011). *The Oxford Handbook of Medieval Latin Literature*. Oxford: Oxford University Press, 485–505.
- Zlatar, A. (2000). *Ispovijest i životopis. Srednjovjekovna autobiografija*. Zagreb: Antibarbarus.